

• Jassen zonder
eigenaar en grote
blokken met ruisend
plasticfolie in de
Oude Kerk.
FOTO GERT JAN VATI ROOI

De grens over

Niemand kijkt de dood graag in de ogen. Waar zou je ook naar moeten kijken: niemand is ooit dood geweest. Christian Boltanski stelt vragen aan denkbeeldige doden. Die vragen zijn grensoverschrijdend en relaterend tegelijk.

Overzicht van de installatie die Boltanski speciaal voor de Oude Kerk ontwierp.

Volgen via mijn nieuws

Frankrijk

+ Volgen

Kunst

+ Volgen

Persoonlijk

+ Volgen

Laatste nieuws

14:51

Geen collectieve schadeclaim om mkb-rentederivaten

14:50

Topman Unilever Europa stapt over naar cosmeticabedrijf Avon

14:27

Dow lijkt flink lager aan handelsweek te beginnen

14:24

Postorderbedrijf Bakker.com verder in de problemen

[Lees al het laatste nieuws](#)

Verhalen tegen de vergetelheid

In zijn tentoonstelling *Na* in de Oude Kerk plaatste de Franse kunstenaar Christian Boltanski eindeloos veel zwarte kubussen in de anders zo lege ruimte. De dood, het lot en herinnerd worden, zijn Boltanski's thema's.

Sophia Zürcher
AMSTERDAM

In de Oude Kerk liggen circa 20.000 mensen begraven. Gefascineerd als de Franse kunstenaar Christian Boltanski (1944) is door de dood, moet de uitnodiging om juist daar, op een begraafplaats, een tentoonstelling te maken, hem beslist hebben aangesproken. Dit weekend ging zijn tentoonstelling *Na* er open, met nieuw en oud werk. Boltanski plaatste de anders zo lege ruimte tjokvol zwarte kubussen.

De blokken bestaan uit houten stellages, bedekt met zwart plasticfolie in uiteenlopende formaten. Sommige blokken zijn zo immens dat ze je het zicht op de kerk totaal ontnemen. Door dat je om de blokken moet manoeuvreren, vertraagt je looptempo. In combinatie met de kerkelijke sfeer brengt die installatie je in de juiste gemoedsstemming voor een tentoonstelling over wat achterblijft als iemand uit dit leven verdwijnt.

Ruisende zwarte tombes

Of de tentoonstelling je serener maakt, zwaar op je drukt of je een beetje doet griezelen, hangt vermoedelijk samen met of je wel of geen angst hebt voor de dood. Ventilators in de houten stellages laten het zwarte plastic rimpelen, wat die ruisende zwarte tombes behoorlijk luguber kan maken – tenminste, als je zwart plastic associeert met lijkzakken uit misdaadseries.

In een van die kubussen kun je plaatsnemen voor een microfoon en namen voorlezen van mensen die hier tussen 1396 en 1865 begraven zijn. Dat het graf van Saskia van Uylenburgh, de echtgenote van Rembrandt, hier te vinden is, is bekend. Maar de meeste overledenen zijn vergeten. Door hun namen te noemen, en dat als gefluister af te spelen in het koor, worden de overledenen in herinnering gebracht. Voor eventjes dan, zolang de tentoonstelling duurt.

“Mijn werk is één grote mislukking, omdat ik steeds probeer mensen en dingen te bewaren,” vertelde Boltanski in een publiek interview tijdens Amsterdam Art Weekend. “Al bij aanvang wist ik dat het onmogelijk is om iets voor altijd te behouden. Je kunt wel herinneringen bewaren aan je grootmoeder, maar niet aan je betovergrootmoeder.”

Maar volgens Boltanski kunnen verhalen wel overleven; hij noemt het mythologieën. Daarom zijn de verhalen voor hem belangrijker dan de objecten die hij maakt. Je kunt naar het eiland Teshima gaan om zijn werk *Les Archives du Cœur* te bezoeken, maar Boltanski hoopt vooral dat het verhaal blijft bestaan van die Franse kunstenaar die andermans hartslagen verzamelde en archiveerde op een Japans eiland.

Zijn beste verhaal is dat van die man die het leven van een andere man kocht. In 2009 sloot professioneel gokker David Walsh een weddenschap af met Boltanski. Walsh livestreamt dag en nacht het atelier van Boltanski in zijn museum in Tasmanië, en betaalt de kunstenaar daarvoor een vast bedrag per maand. De hoogte van dat bedrag was gebaseerd op de gok dat Boltanski nog zo'n acht jaar te leven had. Was de kunstenaar eerder gestorven, dan was het kunstproject een koopje geweest, maar in september vierde de kunstenaar al zijn 73ste verjaardag – en Boltanski maakt nu dus winst op de weddenschap. Hij zal dit jaar ongetwijfeld nog meer stil hebben gestaan bij zijn eigen sterfelijkheid. Zijn tentoonstelling in de Oude Kerk zal hij niet voor niets *Na* hebben genoemd, als in: 'na het leven'.

De dood, het lot, herinnerd worden: het zijn de hoofdmotieven in Boltanski's oeuvre, en dat maakt zijn werk wat voorspelbaar, maar ook prettig consequent. Zo werkt hij vaak met achtergelaten kledingstukken, en ook de Oude Kerk

Een jas is als een lichaam

Kun je dichterbij een kunstwerk komen door eraan mee te werken? Redacteur Bianca Stigter gaf haar jas aan Christian Boltanski voor zijn kunstinstallatie 'Na' in de Oude Kerk in Amsterdam.

Door onze redacteur **Bianca Stigter**

Het moest een zwarte of een donkerblauwe zijn, geen nieuw maar juist een gedragen exemplaar waarin al winters getrotseerd waren. Ik zag het op Facebook voorbij flitsen: een oproep om een jas te doneren voor een tentoonstelling in de Oude Kerk, het gebouw op de Wallen dat al eeuwen een ode aan de ruimte is. Nergens in Amsterdam is zo duidelijk dat architectuur het afbakenen van leegte is. Zeker als het buiten druk is, en dat is het vaak in de rosse buurt, is de gotische kerk een vrijplaats voor licht en lucht, voor schemering, voor schaduw, voor bijna niets eigenlijk. Dat niets kun je hier ondergaan. Het stelt nooit teleur. Rust.

De kerk is nog in gebruik als kerk; elke zondag zijn er twee diensten. Sinds vijf jaar is het gebouw ernaast in gebruik als tentoonstellingsruimte, een van de interessantste van Amsterdam. Veel kunstenaars lieten de ruimte zoveel mogelijk vrij. Germaine Kruip, Marinus Boezem en Sarah van Sonsbeeck wisten hem allemaal te vullen en toch leeg te laten.

Nu wordt er om jassen gevraagd. Zal wol en fleec het zicht op het niets gaan ontnemen? Ik verbeeld me al de geur te ruiken; muf menselijk, terwijl het mooie van de kerk nu juist is dat er nauwelijks mensen zijn - al liggen ze er wel. De kerk is tot in de negentiende eeuw een begraafplaats. Onder de stenen lagen ooit de overblijfselen van twintigduizend mensen. Nu zijn de graven, die de kerk deden stinken, geruimd, al is de vloer nog een mozaïek van grafstenen. Soms is er nog een naam op te lezen, nog niet weggesleten door de stappen die er sindsdien op gezet zijn. Moet die ruimte gevuld worden?

Om te huilen

Maar om jassen wordt wel gevraagd door Christian Boltanski, de Franse kunstenaar die van het verbeelden van verleden aangrijpende kunstwerken maakt, al sinds 1969. Boltanski noemt zichzelf een sentimentele minimalist en inderdaad, zijn kunst is kunst om bij te huilen. Ongegeneerd. Alsof je Bach hoort.

Soms is het verleden dat hij zichtbaar maakt heel concreet, zoals bij het monument dat hij in 1990 in de Grosse Ham-

burgerstrasse in Berlijn maakte. Op de muren naast een in februari 1945 gebombardeerd huis kwamen de namen en beroepen te staan van de mensen die in dat huis gewoond hadden. Soms is het diffuser, zoals bij de grote installatie in het Grand Palais in Parijs in 2010, waarvoor hij ook al kleding gebruikte; vijftig ton tweedehands kleding, waarvan een deel als een grote berg in het midden van de tentoonstelling stond. Een monument voor iedereen.

Begin november breng ik een zwarte jas naar de kerk, een regenjas weliswaar, maar een die ik dankzij de klimaatverandering de winter vaak gedragen heb. Bij de ingang wordt hij enthousiast in ontvangst genomen.

In de kerk is de opbouw van de tentoonstelling van Boltanski al bezig. Hij heeft de ruimte niet leeg gelaten. Jassen zijn er nog niet te zien. Wel zijn rechthoekige dozen van divers formaat door de hele kerk opgesteld. Ze zijn overdekt met zwart plastic en maken van de anders zo lege ruimte een druk doolhof.

Gerafeld zwart

In de doopkapel staat nog een werk van de vorige exposant, de Indonesische kunstenaar Iswanto Hartono. Het is een van was gemaakte replica van een standbeeld van Jan Pieterszoon Coen. De kaars is aan, en Coens hoofd is bijna weggesmolten. Hartono bevroeg zo de omgang met het koloniale verleden, dat ook in de kerk aanwezig is in de graven van allerlei zeevaarders.

Zou Boltanski met zijn installaties ingaan op de specifieke geschiedenis van Amsterdam? In zijn werk is de Holocaust nooit ver weg, in het onderwerp of in de vormgeving. De hopen kleding roepen bijvoorbeeld onmiddellijk beelden van concentratiekampen op, van stapels schoenen, brillen en mensen.

Alle jassen lijken op elkaar en alle donkere winterjassen helemaal. Twee dagen voor de opening van de tentoonstelling ben ik weer in de kerk en tussen alle jassen zoek ik de mijne samen met Jacqueline Grandjean, sinds 2012 directeur van de Oude Kerk. De jassen heeft ze vooral onder buurtbewoners geworven, om ze te betrekken bij de kerk. Ik zie dof zwart en glimmend zwart, gerafeld zwart, glad zwart. zacht zwart. zwaar zwart. licht

◆ cultureel supplement

zwart, gekreukeld zwart, gespikkeld zwart. Nauwelijks blauw. Op de grafstenen in het midden van de kerk liggen zo'n dertig jassen uitgespreid, de mouwen wijd, alsof er mensen voorover zijn gevallen, en in het hoge koor hangen er nog 14 over de leuning van stoelen die door de ruimte heen zijn neergezet.

„Een jas is als een lichaam”, zal Boltanski de volgende dag zeggen. „Het is ook als een tombe. Afwezigheid in aanwezigheid.” En dan hangen er nog jassen over een soort stangen waaruit als een hoofd een lampje tevoorschijn komt. „Zeg eens, was je alleen?” Als je langs zo'n lampmens loopt, stelt zij je een vraag. „Zeg eens, heb je gebeden?” „Zeg eens, heb je jezelf bevuild?” „Was je in paniek?”

Ik kan mijn jas niet vinden. Hij zit er niet bij. Grandjean vertelt dat niet alle ingekomen jassen gebruikt zijn. Sommige waren niet geschikt, te kleurig, vooral. Of geen winterjas. Ze mochten niet uit de toon vallen. Ben ik teleurgesteld? Ik weet het niet. De jas zoeken was in ieder geval een les in het vinden van verschillen en gelijkenissen waar ook Boltanski's werk van doortrokken is. Wanneer leg je de nadruk op het individu, wanneer op de groep? Hoe hef je dat onderscheid op?

Misschien is het maar beter dat mijn jas er niet is. In de kunst leer je juist om je met anderen te identificeren, om je eigen jas uit te doen. Dan geeft Grandjean me een boekje met 8.500 namen. Het zijn de namen die nu nog bekend zijn van de duizenden die in de kerk begraven zijn. Snel blader ik naar de S. En ja, na een Stickelsdr, twee Stickers, twee Stiffry's en een Stigt staat er een Stigter in, geen Bianca maar Adriana.

Langzaam fluister ik haar naam. Een van de zwarte kisten, tombes volgens Boltanski, is een opnamehokje. Daar kan elke bezoeker van de tentoonstelling een rij namen van de 'lijst van begraven personen in de oude kerk 1396-1865' in een microfoon fluisteren. De fluisteringen zijn tijdens de tentoonstelling te horen in het hoge koor in het midden van de kerk. Daar zit nu ook Boltanski, in een dikke zwarte jas met capuchon afgezet met bont. Hij exposeert graag in kerken, ver-

telt hij. „Liever dan in musea. Ik ben niet gelovig maar een kerk is voor mij wel een plek om vragen te stellen. Ik heb als kunstenaar geen antwoorden, alleen maar vragen.”

‘Zeg eens, heb je geleden?’ De tentoonstelling in de Oude Kerk heet *Na*. De bezoekers worden erin aangesproken alsof ze al dood zijn. Alsof Bianca al Adriana is. Boltanski ziet de dood altijd. „Namen zijn een manier om te laten zien dat iedereen uniek en belangrijk is. Wie zijn naam wordt afgenomen, zoals in de Holocaust gebeurde, wordt zijn menselijkheid afgenomen. Dan ben ie niemand meer.”

De namen lijken steeds harder gefluisterd te worden. Aldewerelt, hoor ik. Daar zijn er wel twintig van, van Geertruyde Aldewerelt tot Jacob Aldewereld met daartussen vijf Pieters en drie Adriaens.

Ik vraag Boltanski of hij zich zorgen maakt over de herdenking van de 11.500 in de kerk begraven mensen wier namen niet bewaard zijn gebleven. „Voor hen luiden er klokjes. In Japan gelooft men dat elk klokje het geluid van een ziel vertegenwoordigt.” De klokjes zijn te horen en te zien op een video die ook in de kerk vertoond wordt. Eerder maakte hij een beter antwoord: in 1999 stelde hij alle telefoonboeken ter wereld samen ten toon, in een poging alle mensen die leven in één ruimte bij elkaar te brengen. Het is een ontzagwekkend futiel verweer tegen anonimiteit.

Boltanski laat steeds opnieuw, in elke installatie, zien hoeveel mensen er zijn en hoe onmogelijk het is die allemaal te kennen of te herdenken, hoe uniek en belangrijk ze ook zijn.

Dit is mijn zwart. De dag na de opening zie ik mijn jas alsnog. Hij hangt over een klapstoel in het koor, vlak naast de bank waar ik gisteren Boltanski gesproken heb. Niet te missen. Het is niet nodig op het wasvoorschrift aan de binnenkant te kijken, waar ik voor de zekerheid mijn naam in had geschreven. Dit is mijn jas. De jas is nu van Boltanski, van iedereen, hij mag opgaan in het grote geheel. Ik hoef hem niet terug.

Christian Boltanski: Na. Oude Kerk, A'dam, t/m 29 april. Inl: oudekerk.nl

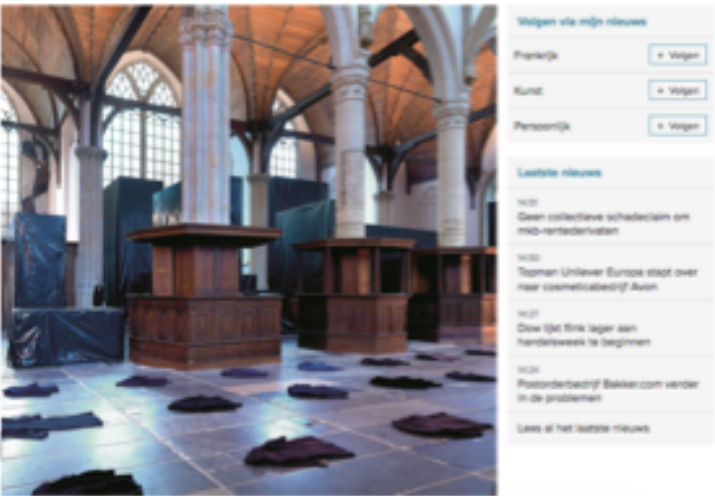
Boltanski laat
in elke
installatie zien
hoeveel
mensen er
zijn en hoe
onmogelijk
het is die te
kennen

'Na', de installatie van
Christian Boltanski
(rechtsonder) in de
Oude Kerk.

De grens over

Niemand kijkt de dood graag in de ogen. Waar zou je ook naar moeten kijken: niemand is ooit dood geweest. Christian Boltanski stelt vragen aan denkbeeldige doden. Die vragen zijn grensoverschrijdend en relativerend tegelijk.

Overzicht van de installatie die Boltanski speciaal voor de Oude Kerk ontwierp.

‘Was je alleen? Was je bang? Heb je gebeden? Heb je jezelf ondergescheten?’ Wie het aandurft dicht bij de wezenloze jassen op de scheve houten standaards te komen, hoort stemmen in de Oude Kerk, stemmen die vragen stellen, vragen die stuk voor stuk gaan over het moment van sterven.

Na, de installatie die de Franse kunstenaar Christian Boltanski speciaal maakte voor de Oude Kerk in Amsterdam, gaat zoals al zijn werk over de dood. Of misschien niet per se over de dood, maar over afwezigheid. Boltanski maakt in zijn werk telkens het verschil voelbaar tussen aan- en afwezigheid en dan is het toch wel weer de dood die dat verschil veroorzaakt, die daar een grens maakt die wij nooit kunnen oversteken.

Zo constant als Boltanski's thematiek is in zekere zin ook zijn vorm. Die is altijd theateraal, maar op een basale, haast minimalistische manier. Daardoor ervaart de kijker zijn werk vaak volgens een vergelijkbaar patroon. Eerst is er dat moment van overweldiging, waarop de symboliek in al haar hevigheid de toeschouwer als het ware bespringt. Daarop volgt een ogenblik bezinning. Juist doordat Boltanski's theatraleis zo onverbloemd is, komt bij de kijker na enige tijd toch de vraag boven of hij er niet domweg in tuint. Speelt de kunstenaar niet direct op zijn gemoed door precies dat register te bespelen dat voor iedereen raadselachtig en gevoelig is?

Christian Boltanski. Foto: H&M.

De kracht van Boltanski is dat hij na deze twee fases nog een derde aan de kijker oplegt, waarin het de toeschouwer niet zo veel meer uitmaakt of hij nu een wereld binnengaat of wordt binnengetrokken. Hij merkt dat de radertjes in zijn hersenen en zijn hart al volop aan het werk zijn. Het hoe is dan niet langer relevant.

Overzicht van de installatie die Boltanski speciaal voor de Oude Kerk ontwierp.

Wat te veel van het goede

Bij Na duurt het eerlijk gezegd langer dan gebruikelijk bij Boltanski voordat fase drie zich aandient. De Oude Kerk is ook niet zomaar een gebouw. Zijn geschiedenis gaat terug tot de 13de eeuw en nu staat dat eeuwenoude godshuis precies daar in Amsterdam waar dagelijks stromen toeristen zich overgeven aan wat God verboden heeft: drank, drugs, snacks van de Febo en prostituees. De Oude kerk is bovendien van zichzelf een overweldigend gebouw. Steenkoud en immens groot. Iedere ingreep in deze ruimte voelt als een ingreep in de geschiedenis. Er is dat prachtige houtsnijwerk, er zijn prachtige schilderingen, imposante ornamenten, en duizenden grafstenen, die niet anders dan indrukwekkend te noemen zijn.

Wie dan die kerk binnenkomt, vraagt zich wel even af wat die grote tot zeer grote zwarte kubussen daar doen. Of de symboliek van de lege, donkere jassen niet wat te veel van het goede is. Zeker in combinatie met die ene jas in een pijlvormige krans van omhoogwijzende lichten. En dan die plechtstatige fluisterstemmen: ‘Zeg eens: heb je het licht gezien? Wie heb je achtergelaten?’ Tot aan die meest banale en confronterende vraag: ‘Heb je jezelf ondergescheten?’

Impertinente vragen zijn het, vragen die een grens overschrijden. Je begint erover na te denken en het langzaam te begrijpen. De grens die wordt overschreden, is een andere dan je in eerste instantie vermoedde. Het punt is natuurlijk dat de vragen die de stemmen her en der in de kerk stellen, vragen zijn over een ervaring die met zekerheid geen enkele bezoeker ooit heeft beleefd. Niemand die daar loopt is dood of ooit dood geweest. Waarover de stemmen in hun fluisterstand spreken is door menigen dan wel bedacht, gedroomd of misschien zelfs tot in detail verbeeld, maar niemand die de tentoonstelling bezoekt, heeft het moment van sterven van zichzelf ooit beleefd, ook niet als hij er dichtbij was.

De Oude Kerk is van zichzelf al overweldigend, steenkoud en groot

Expositie

Na – Christian Boltanski, Van 29 april, Oude Kerk Amsterdam.

Wie die vaststelling op zich laat inwerken, bevat ineens wat de gestelde vragen echt zijn, dat dit vragen van levenden zijn, niet van doden. We maken ons zorgen om zaken die we waarschijnlijk niet werkelijk zullen meemaken. Die vragen stellen in een kerk waar duizenden begraven liggen, relateert ze een voor een. Sterven is een moment, dood zijn duurt een eeuwigheid, en daarover gaat Boltanski's installatie tenslotte. Dit is de grens die hij overschrijdt. Wie denkt aan ons daarna? Wie weet wie we waren? Wie aegt onze naam nog eens, al is het fluisterend?

FOTO'S ROGER CREMER

De winterjassen op de vloer zijn van buurtbewoners. Die krijgen ze na de tentoonstelling terug.
FOTO GERT JAN VAN ROOI

Boltanski is op zoek naar levens- en doodervaring

CHRISTIAN BOLTANSKI

'Na' van Christian Boltanski is van 24 november tot 29 april te zien in de Oude Kerk in Amsterdam. Het is alsof de Oude Kerk gaat verhuizen. Tientallen enorme blokken, sommige van 9 meter hoog, andere iets lager, vullen de ruimte. Het zijn houten skeletten bespannen met zwart landbouwplastic, een paar lijken te ademen – er schijnen ventilators in te staan. Soms is er maar weinig ruimte om tussen de blokken door te lopen, alsof je in een steegje staat. Wie de kerk ook leeg kent, wordt verward: waar is de ruimte, het overzicht, het uitzicht gebleven?

De blokken heten 'apparaten' en zijn een van de kunstwerken die Christian Boltanski speciaal voor de Amsterdamse kerk heeft gemaakt. Als titel voor de tentoonstelling koos de Franse kunstenaar 'Na', geen afkorting, gewoon als in 'na' het leven, of 'na' de dood.

Boltanski is een grootheid in de Franse en internationale kunstwereld, in 1972 brak hij door met een presentatie van gevonden foto's bij de documenta in Kassel. In 2010 mocht hij het Grand Palais in Parijs vullen met zijn werk 'Personne', waarbij een grijper kleding van een

stapel optilde en weer naar beneden liet vallen. Ging het de kunstenaar hier nog vooral om de willekeur in het leven, de Holocaust en de onmogelijkheid aan het noodlot te kunnen ontsnappen, inmiddels is hij in een andere levensfase beland, waarin de dood een vanzelfsprekend onderdeel is van het leven.

Hij ging dus ook graag in op de uitnodiging om speciaal voor de Oude Kerk iets nieuws te maken. Bij binnenkomst krijgt de bezoeker meteen een boekje waaruit duidelijk wordt waarom: erin staan de namen van de 8000 mensen van wie nu bekend is dat ze in de kerk zijn begraven, tussen 1396 en 1865. Wie wil, kan in een 'biechtstoel', geïnstalleerd in een van de zwarte blokken, een pagina van de namen voorlezen. Fluisteren, beter gezegd, omdat, zo ontdekte Boltanski, de stem dan onpersoonlijk wordt. De opname van het gefluister wordt afgespeeld in het koor van de kerk.

Aan stoffelijkheid en materialiteit hecht de kunstenaar nauwelijks. Voor deze tentoonstelling nog net genoeg. In zijn kunst gaat het over herinneringen, ervaringen, gevoelens. Wie rondloopt tussen de

zwarte blokken door, ziet zo nu en dan mensachtige figuren, een winterjas met daaronder twee planken als benen, een gloeilamp als hoofd. Bij nadering stellen ze de bezoeker een vraag. 'Zeg eens, heb je geleden?' 'Zeg eens, wie heb je achtergelaten?' Vragen die je zou kunnen stellen aan overledenen, als die mogelijkheid er was. Maar ook 'Zeg eens, raakte je in paniek?' 'Zeg eens, heb je je ondergepoept?'

Nee, niet alles is zo lieflijk als je zou verwachten. De grote lompe blokken nemen ruimte in, tientallen donkere winterjassen op de grond zou je luguber kunnen noemen. Het zijn, en dat maakt het dan weer minder zwaar, jassen van buurtbewoners, die ze na afloop van de tentoonstelling terugkrijgen.

Het meest aangrijpend, en luchtig tegelijk, zijn de vijftien jassen die over vijftien stoelen hangen. De eigenaars komen misschien nooit meer terug. Maar in onze verbeelding (dankzij die van Boltanski) zijn ze pas net opgestaan en is hun jas nog warm.

Joke de Wolf

BEELDDE KUNST **Wie de kunstinstallatie van Christian Boltanski in de Amsterdamse Oude Kerk bezoekt, wordt behandeld als een dode**

Zijn hele leven worstelt de kunstenaar met de Shoah: 'Geen naam, maar een nummer krijgen is het ergst.'

Een gesprek met de Franse kunstenaar Christian Boltanski (73) is een gesprek over de dood. 'Het is zo vreemd om nu iemand te zijn en straks niet meer', zegt hij nog voordat de koffie is geserveerd in de lobby van zijn Amsterdamse hotel. Zijn blik is serieus, zijn gezicht zachtmoedig. Zijn obsessie zit in al zijn kunst. Vaak zijn het installaties met fotografie, oude kleding, lampen en geluid. Wereldwijd heeft hij er succes mee, al houdt hij zich niet aan de regels van de kunstmarkt: na afloop kan zo'n installatie vernietigd of hergebruikt worden in een nieuw kunstwerk. De installaties mogen zelfs heropgevoerd na zijn dood, vindt Boltanski: 'Zoals muziekstukken.'

Voor de Oude Kerk in Amsterdam maakte hij de enorme installatie *Na*. Wie de kerk inloopt, staat meteen tussen metershoge zwarte verticale 'grafzerken'. In deze dodenstad gebeurt van alles. Zo worden degenen die begraven liggen onder de grafzerken herdacht in een geluidsinstallatie. En, best confronterend, de bezoeker wordt zelf aangesproken alsof die dood is. Houten figuren met zwarte jassen vragen: 'Heb je pijn geleden?' Of: 'Was je alleen?' Het lijkt geen twijfel, dit *Na* is het na-het-leven.

'Ik ben niet gelovig,' legt Boltanski uit, 'ik stel vragen en ik hoop dat die tot andere vragen leiden bij de bezoeker. Natuurlijk heeft alles in mijn kunst betekenis voor mij, maar voor een ander zal die betekenis anders zijn.'

Welke betekenis heeft uw kunst voor u?

'Mijn oeuvre is te begrijpen als een lange naïeve psychoanalyse. Alles komt voort uit mijn trauma. Ik ben geboren in Parijs in 1944, ik hoorde vanaf mijn vroegste jeugd over mensen die terugkwamen en mensen die niet terugkwamen, over de Shoah. Vanuit dat trauma maak ik kunst.'

Waar was u geweest zonder kunst?

'Dan zat ik in een psychiatrische inrichting, ik was echt gestoord als kind. Mijn ouders waren goed voor me. Ik wilde bijvoorbeeld niet naar school en dat hoefde niet.'

Kunstenaar Christian Boltanski (73).

Foto Aurélie Geurts

Waarom wilde u niet naar school?

'Kijk, mijn familie was gek van angst. Ik ook. Ik was 18 toen ik voor het eerst alleen op straat liep. Mijn neef Christophe Boltanski heeft er een boek over geschreven, *De schuilplaats*, het was precies zoals hij beschrijft (zie boven).'

Hoe kon u in dat beschermde huis kunst maken?

'Ik zei dat ik grote schilderijen op hout wilde maken, mijn ouders vonden het materiaal. Dat vonden ze beter dan een zoon die de hele dag uit het raam staart.'

Even is hij stil. Dan vervolgt hij: 'Wat ik nu vertel, dat is belangrijk en

onbelangrijk, begrijpt u? Mijn kunst moet universeel zijn. Als ik in Japan ben, noemen mensen mijn kunst typisch Japans en informeren ze of ik Japanse voorouders heb. In Afrika wordt me gevraagd of ik Afrikaans ben. Dat vind ik geweldig. Iedereen is uniek en hetzelfde tegelijk. En ik ben, los van mijn trauma, een kunstenaar van mijn tijd. Ik noem mezelf wel eens sentimenteel minimalist, een grap natuurlijk. Maar je kunt in die grote zwarte blokken in de Oude Kerk de beeldtaal van Donald Judd (Amerikaans kunstenaar) herkennen.'

Die persoonlijke vragen over de dood zijn inderdaad eerder sentimenteel. Zijn dit de vragen die u aan uzelf stelt?

'Ja, ook omdat ik zo oud ben. Als je jonger bent, heb je nog een bepaalde afstand als je aan de dood denkt.'

In 2009 sloot Boltanski een bizarre weddenschap af met de Australische kunstverzamelaar en gokker David Walsh. In Boltanski's atelier werden camera's geplaatst, die beelden worden sindsdien live uitgezonden in het museum van Walsh op Tasmanië. Maandelijks betaalt Walsh een bedrag aan Boltanski voor dit kunstwerk, zo lang Boltanski leeft. Dat bedrag werd zo berekend dat wanneer Boltanski voor zijn 73ste verjaardag zou overlijden, Walsh geluk had. Dan had hij minder betaald dan dit kunst-

Zonder kunst had ik een psychiatrische inrichting gezeten, ik was echt gestoord als kind

werk waard is. Walsh pocht in 2009 dat hij nog nooit een weddenschap had verloren.

Hoe voelt het om te winnen?

'Het doet me weinig. Het is zijn probleem.'

Heeft hij u gebeld om u te

felliciteren met uw verjaardag?

'Nee, we hebben geen persoonlijk contact.'

Is het een prettig idee dat u bekeken wordt?

'Ik ben maar zelden in mijn atelier. Ik was bijvoorbeeld niet in Patagonië om met walvissen te praten. Indianen geloven dat walvissen het begin van de tijd hebben meegemaakt. Ik zocht antwoord op een van de meest essentiële vragen: waar komen we vandaan?'

Hij laat foto's zien van grote zwarte toeters op een kiezelstrand, als de wind erdoor blaast maken ze walvisachtige geluiden. Antwoord kreeg Boltanski niet. 'Het gaat om het verhaal: de man die met walvissen probeerde te praten. Net als het verhaal van de man die om zijn leven wedde. De verhalen overleven. Zelf verdwijnen we, onze plaatsen worden ingenomen. Over een tijd zit hier een andere criticus te praten met een andere kunstenaar.'

En moeten die het dan over ons hebben?

Boltanski lacht. Hij maakt zich geen illusies: 'We zullen vergeten worden, u ook! Eigenlijk is al mijn kunst falen, ik kan het vergeten niet tegenhouden.'

Toch vraagt u mensen om in de Oude Kerk de namen van overledenen in te spreken voor een geluidsinstallatie.

'Mensen hun naam noemen, is heel belangrijk. Zoals tijdens de Shoah of in gevangenschappen, dat mensen een nummer krijgen, dat is het allerergste. Kijk, als ik u vermoord, dat zou niet aardig zijn natuurlijk, maar ik weet tenminste wie u bent.'

Was het toen u opgroeide vlak na de oorlog moeilijk om namen te noemen?

'Ik heb het daar liever niet meer over. Ik ben een Japanner, weet u nog?'

O ja, en een Afrikaan toch?

'Juist.'

Anna van Leeuwen

Christian Boltanski, *Na*, Oude Kerk Amsterdam. T/m 29/4.